

Fonksiyonel ve Süsleyici Özelliği Olan Düğmenin Dikişteki Yeri

Tevhide Özbağı*

Nihal Ülger**

Aksesuarlar; *giysiyi tamamlayan aksesuarlar* (şapka, çanta, eşarp, eldiven, ayakkabı, kemer, takı, vb.) ve *giysinin üzerinde yer alan aksesuarlar* (düğme, fermuar, kürk şeritler, inciler, payetler, taşlar ve çeşitli harçlar) olmak üzere iki grupta sınıflandırılmaktadır.

Bu yazıda giysi üzerinde yer alan, giysiyi tamamlayan aynı zamanda süsleme özelliği de olan düğme üzerinde durulacaktır.

Düğme: "Giysi ve yorgan gibi eşyaların açık yanlarını birbirine tutturmak amacıyla kullanılan, sert malzemeden yapılmış ve genellikle yuvarlak biçimli küçük parçalardır."¹

Düğme kelimesi, Eski Türkçedeki *tug-mek* "düğmek, bağlamak" filinden gelmektedir. Bu kelime Selçuklu döneminin başlangıcında *tüğme* olarak, Kıpçak bölgesinde, *tüyme* Kuman dilinde ise *tüğme* şeklinde geçiyordu.²

Dikişin bir parçası olan *düğme*, kullanılan eşyada rahatlığı sağlamak amacıyla, açık olan bölümlerini kapamaya yarayan, fonksiyonel özelliğinin yanında, aynı zamanda giysiyi tamamlayan ve süsleyen nesnelere olarak tanımlanabilir. (Şekil:1-2)

Düğmenin Kısa Tarihi

Düğmenin en eski çağlardan beri kullanıldığı bilinmektedir. Mısır mezarlarında düğmeye rastlandığı gibi, düğmenin Çin felsefesine de konu olduğu söylenmektedir.³

Düğme, eski Orta Asya'da değerli bir süs olarak bilinirdi. Hatta bir kızın güzelliğini anlatmak için "Kızın başaltın düğmeye benziyor" denirdi.

Eski Yunanlılar ve Etrüskler de tuniklerini omuzlarından tutturmak için düğmelerden ve halkalardan yararlanırlardı. Gotik dönemde kadınların ve erkeklerin elbise tarzları birbirine

* Prof. Dr. Tevhide Özbağı, Gazi Üniversitesi Türk El Sanatları Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü, Ankara.

** Nihal Ülger, Gazi Üniversitesi, Mesleki Eğitim Fakültesi Tekstil Dokuma Örgü Anabilim Dalı Öğretim Görevlisi, Ankara.

¹ *Ana Britanica Genel Kültür Ansiklopedisi*, C. VII, Ana Yayıncılık, İstanbul 1969, s. 564.

² S. Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 1991, s. 60.

³ *Ana Britanica Genel Kültür Ansiklopedisi*, C. III, Ana Yayıncılık, İstanbul 1987, s. 584.

benzerdi. Elbiseler kadın ve erkeğin bedenini çevreleyecek şekilde yapılmıştı. Ortaçağ Avrupa’sında 13. yüzyılda düğme ve ilik bulununcaya kadar giysi yakaları broş ya da kopçayla tutturulurdu. Gotik dönemin sonlarında Fransız modasının gelişmeye başlamasıyla düğme ve ilik sökmeye ve takma bakımından oldukça pratik bulunarak önem kazandı. Daha sonraları düğme öylesine tutuldu ki bazı ülkelerde kullanımı sınırlayan yasalar bile çıkarıldı.⁴ (Şekil:3-4)

14. yüzyıla gelindiğinde giysilerin dirsekten bileğe ve boyundan bele kadar olan bölümleri hem süs olarak hem de ilikleme amacıyla düğmelerle kapanıyordu. Altın, gümüş ve fildişi düğmeler zenginliğin ve toplumsal konumun bir göstergesi durumuna gelirken bakır ve alaşımlardan da pahalı düğmeler yapılmaya başlandı.⁵

Osmanlı döneminde de servet ve kudreti temsil eden kimselerin altın tel ve ipekli kumaşlardan hazırlanmış giysilerinde, elmas, yakut ve zümrütlerden yapılmış maddi değeri yüksek düğmeler kullanılırdı.⁶

Lale Devrinin ilk yıllarında sefir eşi olarak İstanbul’a gelmiş olan İngiliz Lady Mantagu, Hafize Sultan’ın tuvaletinden bahsederken “sırtındaki erguvan renginde dolamanın kollarının etrafı ve yakasından ön eteğine kadar olan kısmı elmas düğmelerle süslüydü. İç gömleğinin yakasında da düğme yerinde baklava biçiminde yontulmuş gayet iri bir elmas vardı” diyor. Burada bahsedildiği gibi düğmenin giysinin kıymetini artırdığı belirtilmiştir. Firuze, yeşim ve mercan gibi kıymetli taşlar da düğme olarak düşünülmüştür. Cepkenler, fermeneler de oya gibi örülerek çok güzel düğmelerle süslenmişlerdi.⁷ (Şekil: 5, 6, 7)

En çok kullanılan düğmeler kemik ve tahtadan yapılanlardı. Bu düğmeler sonradan kaplanan düğmelere de temel oluşturmaktaydı. Bir tel halkanın üzerine iplik sarılmasıyla kalın iplik düğmeler yapılırdı. Özel bazı giysilerde süslü düğmelerin aksesuar olarak kullanımı yaygın olmasına karşın 18. yüzyılda kumaş kaplı düğmelerin yerini pahalı madenlerden ve fildişinden düğmelerin aldığı görülür. Döküm ve baskı tekniğiyle düğme yapmak amacıyla, dönemin iyi bilinen alaşımlarından sert kalay kullanılmaya başlandı. Ama bu düğmelerin varlıklı çevrelerce pek tutulmadığı görüldü. Bu arada özellikle pirinçten dökme, süslü ve özel tasarımı düğmeler hem askerî, hem de sivil giysilerde yaygın olarak kullanılmaya başlandı.

⁴ Puschendorf, G., “Giyim Endüstrisinde Dikişin Görünümü”, *Tekstil & Teknik Dergisi*, İstanbul 1991, s. 4- 142.

⁵ *Ana Britanica Genel Kültür Ansiklopedisi*, C. III, Ana Yayıncılık, İstanbul 1987, s. 584.

⁶ R. E. Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür yayınları, Ankara 1969, s. 98.

⁷ Koçu, *age.*, s. 98.

19. yüzyıl başlarında daha ucuza mal olan işlemeli çelik baskı düğmeler yapıldı. Cıva ve altın karışımına batırılarak altın kaplanan pirinç düğmeler de yaygınlaştı. Çelik düğmelerin ortaya çıktığı sıralarda, Danimarkalı imalatçı B. Sonders İngiltere’de çift katlı çelik düğmeler üretmeye başladı. Bu düğmeler iki ince metal diskin arasına küçük bir bez parçası ya da makara yerleştirildikten sonra kenarlardan sıkıştırılarak yapılıyordu. 1830’lara doğru kumaş kaplı düğmeler artık mekanik olarak üretilmeye, ayrıca yüksek ısıda plastik özelliği kazanan, kesilip, boyanabilen ve biçimlendirilebilen hayvan boynuzları ve toynaklarından da düğme yapılmaya başlandı.

Bir dönem de seramik ve camdan yapılan düğmeler üretildi. Özellikle Fransızların uzman olduğu porselen düğmeler elde boyanarak ya da ipek kâğıt aracılığıyla renkli desenler aktararak süsleniyordu. Düğme yapımında kullanılan renkli camların çoğu Bohemya’da üretiliyordu. Yine bu dönemlerde Japonya’da elde boyanan geleneksel motiflerle süslenmiş seramik düğmeler geliştirildi. Çin ise kalın kırmızı vernik tabakasının inceden inceye oyularak süslenmesiyle yapılan tahta düğmelerde uzmanlaştı. Verniklenmiş “papier –mache” düğmeler Avrupa’da 1800’lerin sonunda yaygınlaştı. Düğme yapımında deniz yumuşakçalarının incimsi kabuklarının (sedef) kullanılması, üretimin makineleşmesi ile birlikte arttı. 1890’larda Amerikalı İmalatçı John F. Boepple, Missisipi ırmağı ve kolları boyunca bol miktarda bulunan tatlı su midyelerinin daha az parlak kabuklarını kullanmaya başladı.

Güney Amerika’da yetişen fildişi ağacının (bir tür palmye) meyvesinden elde edilen bitkisel fildişinden yapılan düğmeler 1800’lerin ortasında üretilmeye başlandı. Bitkisel fildişinden kesilen kalın dilimler tıpkı kabuktan elde edilen düğmelerdekine benzer biçimde işleniyordu. 20. yüzyılda süs işlevini büyük ölçüde yitiren düğmeler daha çok selüloz polistiren ve polinivil reçineleri gibi plastik maddelerden yapılmaktadır. Düğme desenleri de genellikle soyut geometrik biçimler almıştı. Seri üretim yapan makinelerde ya toz hâline getirilmiş plastiğin sıkıştırılmasıyla ya da sıvı plastiğin küçük deliklerden püskürtülmesiyle kalıp düğmeler üretilmektedir. Bu arada sanatsal özellik ve üstün işçiliklerinden dolayı koleksiyoncuların topladığı eski düğmelerin değeri giderek artmaktadır. Bu tür düğmelerin arkasında genellikle düğmeyi yapanın adı, yapım tarihi ve yeri yazılıdır.⁸

Düğme Seçiminin Giysilere Etkisi

⁸ *agy.*

Günümüzde çalışan kadının yoğun yaşam temposu giyim ve aksesuar seçiminde daha pratik olmasını zorunlu hâle getirmektedir. Gün boyu çalıştıktan sonra, akşama nikâha, kokteyle, bir yemeğe veya tiyatroya gidecekse eve dönüp kıyafet değiştirmek durumunda kalınmaması için kadın dergilerinde, çalışan kadına “ışılıklı bir çift küpe, bir kolye, şık bir eşarp yeterli, bunu işinize giderken çantanıza alın, makyajınızı tazeleyin küpenizi eşarbnızı takın ve gideceğiniz yere güvenle gidin” öğüdü verilir. Son yıllarda tayyör çok revaçta olduğundan, günün her saatinde kadına güven veren bir giysi olarak karşımıza çıkıyor ve kadın dergileri yukarıdaki gibi durumlar için takı ve eşarp yerine “yanınıza yedek düğme götürün” diyorlar. Çünkü sade bir tayyöre yalnızca düğmelerle de şık bir görünüm kazandırılarak, gündün geceye geçilebilmektedir. Ayrıca abiye giysiler için inanılmaz boyutlarda, inanılmaz ışıltıda, etrafı dore çevreli, Hazreti Süleyman’ı hırsından çatlatacak irilikte yakut, zümrüt gibi değerli taşlarla tasarlanmış pırlantalı düğmeler bulunmakta, her biri mücevher görünümünde olan bu düğmelerle düğünlere, balolara gidilebilmektedir.

Düğmenin aksesuar olarak kullanımın yanı sıra, düğmelerin dizilişi de giysinin kullanımına etki etmektedir. Tek sıra dikilmiş düğmeler dizisi kişinin daha ince ve daha uzun boylu algılanmasını, çift ve geniş aralıklı düğmeler dizisi kişinin biraz daha toplu ve geniş görünmesini sağlamaktadır. Ayrıca düğmenin hammaddesi de giysi tasarımında etkili bir unsurdur; tahtadan yapılmış bir düğmenin gelinlik üzerinde; inci düğmelerin kır imajlı bir giysi üzerinde kullanılmaması gibi. Hammaddesi tahta olan düğmeler genellikle folklorik giysilerde kullanılmakta, bu tip düğmeler biraz daha kaba görüntülü ve kalın kumaştan yapılmış giysiler için tercih edilmektedir.

Ayrıca genel bir tarzlık kuralı olarak; giyside kullanılacak düğme sayısı arttıkça, daha sade düğmeler tercih edilmeli; alışılmış biçimlerin dışındaki süsleme amaçlı düğmeler dikkatli kullanılmalıdır. Dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ise, düğmelerle kapanan bir kenarın daha az dikkat çekmesi isteniyorsa, kumaşla aynı renkte düğme kullanılır. Günlük giysilerde daha sade, basit ve işlevsel düğmeler tercih edilir.

Düğme Çeşitleri

Moda eğilimlerine ve kumaş türlerine göre düğmelerin model, boyut ve renkleri de çeşitlenir. Günümüzde düğmeler genellikle kozein (bir tür plastik) ya da naylon asetat polyester, akrilik gibi sentetik gereçlerden üretilir. Renkli düğmeler, yeni tip düğmeler, çift renkli düğmeler, söz konusu sentetik gereçlerden üretilmektedir. Fantezi giysilerde, suni

elmas ya da taklit mücevherler kullanılırken, altın ve inci görünümlü düğmelere de günümüzde oldukça fazla rastlanmaktadır.⁹

Düğmeler hammaddelerine göre bitkisel, hayvansal, madenî ve cam, plastik olmak üzere dört gruba ayrılır: (Şekil 8-9)

Bitkisel Düğmeler:

1. Kroza düğmeler: Bunlara bitkisel fildişi denir. Kroza Amerika’da yetişen palmye ağacına benzeyen bir ağacın meyvesidir. İşlemeye ve boyamaya elverişlidir. Cilalandıkları zaman cam gibi olurlar.

2. Ağaç düğmeler: Şimşir gibi ağaçların iyi cila tutan kısımlarından yapılır. Tahta düğmelerin üzerleri kumaş ve deri kaplanarak da kullanılır.

Hayvansal Düğmeler:

1. Boynuz düğmeler: Geyik, öküz, inek keçi manda gibi hayvanların boynuzlarından yapılır. Mantolarda spor ve ev elbiselerinde kullanılır.

2. Sedef düğmeler: Sedef sert parlak parıltılı bir maddedir. Birçok su hayvanlarının kabuklarından elde edilir. En iyi cins sedef düğmeler Missisipi nehrinden toplanan midye kabuklarından yapılır.

3. Kemik düğmeler: Bu gruba giren fildişi düğmeler, fillerin ağzının iki yanından çıkar eğri uzun dişlerden elde edilir. Düğme yapılacak kemikler uzun zaman sıcak sularda bırakılarak yağlarından temizlenir. Plakalar hâlinde kesilip oksijen içine atılarak ağartılır. Sedef düğmeler gibi kesilerek ve ortadan çukurlaştırılarak delikler açılır.¹⁰

Cam ve Madenî Düğmeler:

1. Cam Düğmeler: Camın eritilerek kalıplara dökülmesi ile elde edilir. Cam hamurundan arzuya göre çeşitli boylarla veya yüzeyi yontularak ışığı kıran parlak düğmeler üretilmektedir. Fazla dayanıklı olmamakla beraber ucuz ve yapılışı kolaydır. Daha çok kadın giysilerinde kullanıldığı görülür.¹¹

2. Madenî düğmeler: Bu tip düğmeler asker üniformalarında ve son zamanlarda moda olması sebebiyle kadın ve erkek kıyafetlerinde kullanılmaktadır. Çeşitli metallere yapılan bu düğmeler oksitlerle biraz karartılarak veya oksitsiz olarak ya da küflenerek piyasaya sürülür.¹²

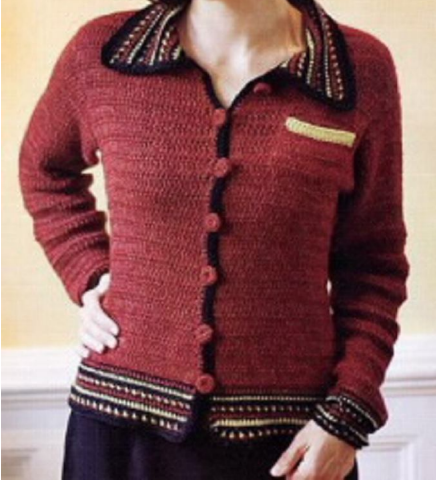
⁹ Serdar, *age.*, s. 29.

¹⁰ Serdar, *age.*, s. 5.

¹¹ Bayraktar, *age.*, s. 150.

¹² Bayraktar, *age.*, s. 150.

Şekiller

Şekil No:1-2 Düğmenin fonksiyonel ve süsleyici özellikleri

Şekil:3 (G. Serdar.)

Şekil:4 (G. Serdar)

Şekil No: 5 (G. Serdar)

Şekil No: 6 Fransız Kadınlarının Giydikleri Ampir Tarzı Giysilerinde Düğme Kullanımı

Şekil No: 7 Osmanlı Giysilerinden Düğme Kullanımına Örnekler

Şekil No: 8 Ahşap düğmeler

Şekil No: 9 Kemik düğmeler

Kaynaklar

Ana Britanica Genel Kültür Ansiklopedisi, C. VII, Ana Yayıncılık, İstanbul 1969.

Ana Britanica Genel Kültür Ansiklopedisi, C. III, Ana Yayıncılık, İstanbul 1987.

Bayraktar, F., *Giyim*, Sim Matbaası, Ankara 1989.

Koçu, R. E., *Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür yayınları, Ankara 1969.

Ögel, S., *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 1991.

Puschendorf, G., “Giyim Endüstrisinde Dikişin Görünümü”, *Tekstil & Teknik Dergisi*, İstanbul 1991, s. 4- 142.

Serdar, G., *Aksesuar Olarak Belirlenen Düğmenin Giysi Tasarımına Etkileri Üzerine Örnek Bir Çalışma*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Ders Ödevi, Ankara 1995.